

Několik pohledů na nacionalismus – jeden z faktorů rozpadu Jugoslávie

Václav Štěpánek

Úvodem

Rozpad socialistické Jugoslávie je výsledkem postupného a dlouhodobého procesu, jehož příčiny lze mnohdy hledat již v prvních letech její poválečné existence. Součástí tohoto procesu je celá řada vnitropolitických i mezinárodních faktorů, působících ve vzájemném souběhu. Na tomto místě se pokusíme vyložit, v souladu s tématem tohoto druhého plzeňského Symposia Balkanica jeden z nich, jenž bývá nejčastěji zmiňován, totiž faktor nacionalismu, resp. resentmentního nacionalismu, který začal Jugoslávii silněji otrásat fakticky již od počátku 80. let, byť mnohé jeho projevy ovlivňovaly politickou scénu federace již dříve. Přitom je však nutno mít na zřeteli, že nacionalismus nebyl zcela jistě jediným problémem, který podkopal mírové soužití jugoslávských národů, a možná ani ne ten nejdůležitější, byť tak bývá zhusta traktován. Ani naše práce není rozhodně vyčerpávající, nabízí pouze několik pohledů na problematiku, která je nesmírně košatá a již byly doposud věnovány tisíce stran textu autorů povolanych i méně povolanych.

Doutnající uhlíky nacionalismu jugoslávských národů

Z krvavých kataklyzmat národně osvobozenického boje a zároveň občanské války v Jugoslávii v letech 1941–1945 vyšla vítězně jugoslávská komunistická strana vedená Josipem Brozem Titem. Ta také zformovala druhou, poválečnou Jugoslávii, již byla vůdčí silou a ideologem. Její socialistická ideologie byla pochopitelně založena na principech marxisticko-leninských, později se stále více zdůrazňovaným odklonem od leninismu, její státní koncept ale nebyl neměnný. Původní komunistický státní projekt, budovaný v letech 1945–1966, stavěl Jugoslávii na ideologii „bratrství a jednoty“, vycházející z dávné jugoslávské idey etnické příbuznosti státotvorných slovanských národů, byť do tohoto „bratrství“ byly zahrnuty i početné neslovanské jugoslávské menšiny. Od roku 1967 se však tento koncept začal měnit. Svoji konečnou podobu dostal v ústavě z roku 1974, v níž se již o etnické příbuznosti nehovoří.

System, který přinesla tato ústava, jejímž ideovým tvůrcem byl vrchní komunistický ideolog Edvard Kardelj, Jugoslávii decentralizoval a rozředit na zvláštní národní systémy. Těžiště moci bylo z federální úrovně v podstatě přeneseno na úroveň jednotlivých jugoslávských republik. Každá ze šesti republik, ale také dvou autonomních oblastí – Vojvodiny a Kosova, které byly od roku 1974 již jen formálními součástmi Socialistické republiky Srbsko, měla vlastní centrální banku, oddělenou policii, jednotky tzv. teritoriální obrany, podobné ame-

rické Národní gardě, vlastní vzdělávací a právní systém. Republiky pak logicky byly, s výjimkou Bosny a Hercegoviny, organizovány převážně na národní identitě státotvorného národa. Ústava z roku 1974 proto bývá často výstižně nazývána ústavou konfедераční. Naplňování principů ústavy z roku 1974 tak vlastně podporovalo národní identifikaci občanů jednotlivých federálních republik a oslabovalo jejich identifikaci s jugoslávským státem. Článek 1. ústavy z roku 1974 přímo určoval, že SFRJ je *“federálním (svazovým) státem jakožto státní společenství dobrovolně sjednocených národů a jejich socialistických republik, jakož i socialistických autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, které jsou začleněny do svazku Socialistické republiky Srbska, založeným na moci a samosprávě dělnické třídy a všech pracujících lidí, a socialistickým samosprávným demokratickým společenstvím pracujících lidí a občanů a rovnoprávných národů a národností.*¹

Ústava tedy, ač to nebyl její cíl a ač to zřejmě také její tvůrci nechtěli, postavila do prvního plánu etnickou podstatu jednotlivých jugoslávských republik. Idea občanské společnosti, která by ve výrazném multietnickém, multikulturním a multináboženském jugoslávském prostředí jako jediná dokázala zabránit praskání federace podle jejich etnických švů, a díky níž by také byly snáze zvládnutelné v části společnosti i její intelektuální elity stále latentně přítomné nacionalistické myšlenky, se v jugoslávské společnosti neprosadila. Ostatně, k tomu komunistický režim z podstaty svého fungování ani nemohl přistoupit. Komunistická elita tak Jugoslávii nově definovala pouze na základech ideologických. Jejich nosný pilíř tvořila myšlenka tzv. samosprávného socialismu, teoreticky nedokonale rozpracované a v podstatě nikdy nefungující jugoslávské třetí ekonomické cesty, jejímž hlavním garantem ale vždy zůstávala všemocná komunistická strana. S postupující dobou, a zejména po Titově smrti v roce 1980, se však začalo ukazovat, že komunistická strana není více s to této své roli garanta dostát.

Hlavní Titova strategie v udržování nacionálního smíru v multietnické komunistické Jugoslávii po roce 1945 totiž spočívala v potírání paternalismu největšího jugoslávského národa (srbského) a v zamezování separatismu ostatních národů, především charvátského, slovinského a albánského.² Ovšem vzápětí po Titově smrti v roce 1980 se začalo ukazovat, že takto založený smír bude moci jen těžko nadále obstát, neboť mu bude chybět vrchní „arbitr“, nedotknutelná vůdčí a rozhodující osobnost ústavně zaručeného „doživotního prezidenta“. Mezi jeho nástupci totiž jednak neměl nikdo takovou autoritu, aby potenciální protagonisty dřímajícího konfliktu dokázal dlouhodobě ovlivnit, jednak se sama jugoslávská ústava svým článkem o rotujícím presidiu³ postarala o

¹ *Ustav SFRJ*. Split 1974.

² HASSNER, Pierre: *Beyond Nationalism and Internationalism*. In: BROWN, Michael E. [ed.]: *Ethnic Conflict and International Security*. Princeton 1993, s. 127.

³ V čele jugoslávské federace stálo prezidium či předsednictvo, jehož předsedou byl až do své smrti Josip Broz Tito, doživotní jugoslávský prezident. Složení prezidia určoval článek 321 ústavy z roku 1974 tak, že vedle předsedy jugoslávské komunistické strany se předsednictvo skládalo z jednoho člena z každé republiky a autonomní

to, aby byla vyloučena alternativa, že by se v Jugoslávii „i po Titovi mohl objevit nový Tito“, tedy nová charismatická osobnost celojugoslávského formátu. Jugoslávie po Titově smrti sice ústy svých politiků tvrdila, že pokračuje v Titově cestě, po smrti maršála však již nezůstalo nic, co by zpřetřhané vazby mezi republikami a autonomními oblastmi dokázalo účinně spojit. Hlavní starostí republikových politiků bylo zamezit tomu, aby některá z osobností vyrostla natolik, že by se novým Titem mohla stát. Neexistovaly ani legitimní politické instituce, které by byly schopny poskytnout podporu liberální národnostní koncepci. Ve všech jugoslávských republikách tak tehdy na politickou scénu vstupují nacionalistické, resp. národovecké strany a hnutí, které začínají s vládou, stále méně však všemocnou jugoslávskou komunistickou stranou bojovat o moc.

Exprese nacionalismu v 80. letech mnohé v Jugoslávii i mimo ni překvapila. Nacionalismus, pronásledovaný v komunistické Jugoslávii jako největší hereze, jako nebezpečná antisocialistická doktrína, pracující přímo proti ideologii bratrství a jednoty, byl v prvních desetiletích socialistické Jugoslávie nekompromisně vytlačován z veřejné scény do ilegality a do podzemí. Tito a vůdčí jugoslávští komunisté se po válce domnívali, že vyřešili národnostní otázku v Jugoslávii pravým marxistickým způsobem. Ukázalo se ovšem, že problémy pouze smetli ze stolu. Citlivé záležitosti, které se vztahovaly k národnostním požadavkům, ve skutečnosti pak celá historie národnostních třenic a konfliktů v předválečné Jugoslávii a během celé 2. světové války (včetně hrůzných masakrů) se staly tabu společně se vším, co komunistická moc označovala jako nacionalismus. Národní a národnostní požadavky jednotlivých jugoslávských národů po desetiletí nebylo možno vznášet a řešit, byly vlastně uzavřeny do jakési politické izolace, odkud znovu, v plné síle, leč v daleko primitivnější a o to nebezpečnější formě, vyšly teprve v letech po Titově smrti.

Praxi nacionalismu jednotlivých jugoslávských národů napájela po celou dobu trvání poválečné Jugoslávie směs historických fixí a stávající nespokojenosti, umocňovaná vzpomínkami na potlačování etnické a náboženské identity během komunistické etapy i na nepotrestané a neodsouzené křivdy, násilnosti a další hrůzy občanské války 1941–1945 včetně genocidy. Nacionalismus tak mohl úspěšně pracovat jak s argumenty, založenými na slavné minulosti jednotlivých národů, především pak dvou největších – Srbů a Charvátů, tak s argumenty jazykové a náboženské výlučnosti, územní integrity a předpokláda-

oblasti. Tyto členy pak volily jejich republikové parlamenty. Členové tohoto orgánu se v roční rotaci střídali ve funkci předsedy předsednictva či prezidia, v závislosti na abecedním pořádku republik a autonomních oblastí. V předsednictvu navíc neexistoval rozdíl mezi zástupci republik a autonomních oblastí. Federální orgány přitom na sestavování prezidia neměly vliv – to bylo zcela v kompetenci republikových parlamentů, takže členové prezidia nemohli být federálními orgány pohnáni k odpovědnosti. To se ostatně stalo zcela zřejmým na vrcholu jugoslávské krize. Tehdy se skupina čtyř členů tohoto mocenského orgánu pod srbskou kontrolou, k níž došlo na základě tzv. „antibyrokratické revoluce“, při níž byly svrženy vůdčí osobnosti do té doby srbskému vedení v čele se Slobodanem Miloševićem neloyálních komunistických organizací obou autonomních oblastí a Černé Hory, pokoušela zamezit tomu, aby se v souladu s pravidelnou rotací stal předsedou předsednictva Stjepan Mesić, který byl do tohoto orgánu delegován nekomunistickou a nacionalistickou většinou charvátského parlamentu.

né kulturní a ekonomické superiority jednoho národa nad druhým. Důležitou municí nacionalismu se stal také požadavek po pomstě za historické křivdy. Každý národ tak mohl uvěřit tomu, že pouze on trpí, že pouze on je obklopen jinými, kteří prosperují a obohacují se na jeho účet. Zároveň však systém za nacionalismus považoval i mnohé benigní projevy národního uvědomění (zejména u Charvátů, Srbů a od roku 1981, po výbuchu jarních nacionalistických demonstrací na Kosovu, i u Albánců), které tak byly, zároveň s projevy skutečného násilného nacionalismu, odsouzeny na disidentské a podzemní působení.

Jugoslávská komunistická moc se tedy vůči nacionalismu ve všech jeho projevech chovala stejně jako předválečná Jugoslávie ke komunismu a také výsledky jejího chování byly podobné – v podzemí nacionalistické tendence sílily, a navykaly si na pololegální a občas i na poloteroristické působení. Na jedné straně tedy v důsledku stálého pronásledování nemohl být nacionalismus sám tak silný, aby podkopával základy vládnoucího jugoslávského socialismu, na druhé straně ovšem v podzemí paradoxně sílil jako v podstatě jediná alternativa socialismu. Jako hlavní alternativa se objevil až tehdy, když se socialismus vlastní nemohoucností, vyplývající ze složitého a nefunkčního ústavního systému řízení, počal sám rozpadat, a moc tak doslova ležela na ulici. Bylo třeba ji pouze zvednout, podobně, jak to učinili sami komunisté na konci druhé světové války.

V boji proti nacionalismu Svaz komunistů Jugoslávie, vlivem rozepří mezi jednotlivými republikovými vedeními, postupně ztrácel autoritu a štěpil se na osm v podstatě nepřátelských stran, které však i samy postupně ztrácely půdu pod nohama před nastupující agresivní propagandou nových, pravicově a středově orientovaných nacionalistických seskupení a později i stran. Ba co více, někteří komunističtí předáci postupně začali přijímat za své když ne nacionalistickou politiku, pak tedy alespoň některé cíle prosazované nacionalistickou elitou. Jak Milan Kučan ve Slovinsku, tak Ivica Račan v Charvátsku a daleko prvoplánověji pak Slobodan Milošević v Srbsku ve své politice stále více akcentovali nacionální hledisko. Museli si být přitom vědomi, nebo alespoň tušit, že tímto přístupem podkopávají, jak trefně napsal Jan Pelikán,⁴ základní fundamenty pokojného soužití jihoslovanských národů i jugoslávské státnosti a znovu přivádějí na pořad dne problémy a rozpory, které otrásaly jugoslávským prostorem do roku 1945.

Národnostní otázka a nacionalismus

Národnostní otázka je obvykle svázána s vytvářením národního státu, s odkazováním na právo národa na sebeurčení.⁵ Kontinuita národních otázek se na

⁴ PELIKÁN, Jan: *Socialistická Jugoslávie. 3. Rozklad komunistické federace*. In: Dějiny jihoslovanských zemí. Praha 1998, s. 559.

⁵ Charles TILLY se dokonce domnívá, že moderní doba legitimizovala princip, podle kterého státy mají odpovídat jednomu homogennímu národu, jehož příslušníci jsou povinni projevovat státu, zpředmětnujícímu jejich kulturní a historické dědictví, loyaltitu. Svět by se měl, podle Tillyho, skládat z národních států, které pěstují silný patriotismus svých občanů. Viz *States and Nationalism in Europe, 1492–1992*. Theory and Society, 23, No 1, Febr. 1994, citováno podle PEŠIĆ, Vesna: *Rat za nacionalne države*. In: POPOV, Nebojša (ed.): *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 37.

Balkáně udržela v důsledku dědictví bývalých mocností – habsburské monarchie a osmanské říše – díky němuž zůstaly v některých částech poloostrova zachovány velké etnické nesourodé celky, z nichž se v průběhu 19. a počátku 20. století krystalizovaly nové národní státy. Zásahem mocností, versailleským mírovým systémem a dalšími politickými okolnostmi, ale i v důsledku velice složitých etnických poměrů, jež dědictví mocností na Balkáně zachovalo, nemohla většina těchto států během procesu svého formování vytvořit přesvědčivou politickou shodu mezi národem a jeho politicko-teritoriálním rámcem. Na Balkáně byl touto nekongruencí postižen zejména srbský národ, jehož části zůstaly v 19. století mimo rámec nově vzniklého národního státu – v Rakousko-Uhersku (Vojvodina, Baranja, Slavonie, Lika, Kordun, Banija, Bosna a Hercegovina) a v Osmanské říši (Kosovo, Novopazarský sandžak, okrajově Makedonie), v Titově Jugoslávii pak v rámci Chorvátska a Bosny a Hercegoviny. Podobně postižený byl a dodnes zůstává národ makedonský (konstituovaný ovšem až v průběhu 20. stol.) jenž je dodnes rozptýlen, mimo vlastní makedonský stát, mezi Bulharsko a Řecko, stejně tak jako národ albánský, který kromě mateřské Albánie, vzniklé z hlediska vítězné koalice balkánských států jako nechtěný plod první balkánské války v roce 1912, žije většinově také na Kosovu, v západní Makedonii, v severním Řecku a v jižní Černé Hoře. Tato nekongruence pak u všech těchto národů v průběhu celé jejich novodobé historie živila a dodnes živí nacionalistickou politiku, rozpracovávající sen o jednotném velkém státě všech Srbů (Makedonců, Albánců), resp. o Velkém Srbsku, Velké Makedonii či Velké Albánii (a mimo jugoslávské území také o Velkém Bulharsku a Velkém Řecku).

Z tohoto dědictví také vyplývá chápání národa jakožto etnokulturního společenství. Takové sebepochopení národa pak logicky vedlo k odmítnutí nabízejících se principů etnicky neutrálního státu (občanského principu) a v důsledku toho ústilo k tenzím, vycházejícím z nekongruentnosti mezi národem a státem. Proto také téměř všechny balkánské národy zůstaly dodnes v zajetí chápání státu jakožto majetku etnické většiny.

Označíme-li tedy vztah mezi národem a státem za ústřední vztah, který formuje „národnostní otázku“, můžeme pak snad samotný nacionalismus charakterizovat jako politickou doktrínu či formu politiky, prováděné ve jménu jednoho určitého národa s cílem vytvořit vlastní stát. Politika, která tomuto „národnímu cíli“ podřizuje všechny další zájmy a potřeby lidí, pak je politikou nacionalistickou. Je-li díky ní již stát vytvořen, získává nacionalismus svůj obecný význam v rámci řádné státní politiky. To, jaký druh nacionalistické politiky pak stát provádí, závisí na tom, jak jeho politická i intelektuální elita jednotlivé „sporné“ nacionální otázky či problémy definuje a jaká jejich řešení se při tom považují za uspokojivá. Proto nejsou všechny nacionalismy stejné, jak se někdy tvrdí. Je-li ovšem jediným uspokojivým řešením národnostní otázky dosažení kongruence mezi národem v etnickém smyslu a státem, a to v podmínkách výrazné etnické heterogenosti, což je právě případ jednotlivých národů v Jugoslávii, pak bývá nacionalistická politika agresivní a nepřátelská vůči náro-

dům, kteří překážejí tomu, aby ke politické shodě mezi národem a státem mohlo dojít. Od takové nacionalistické politiky pak již není daleko k politice válečné.⁶

Ve výběru nacionalistické politiky hrají rozhodující roli jak politické faktory – např. vnitropolitický mocenský boj, tak také, a možná především další činitelé – historií zformované představy o státu, mýtus, síla národní identity, velikost národa a jeho vojenská síla, historické vztahy s jinými národy a pocity ukřivdění, strachu i resentimentu. Rozhodující úlohu přitom má, jak jsme již byli poznamenali, pojmání národa a jeho připravenost konstituovat se buďto jako moderní společnost sdružená v liberálním státě, nebo jako společenství preferující etnonacionální stát, usilující zpravidla o autoritativní vládu.⁷

Resentimentní nacionalismus

Zvláštní význam mezi činiteli nacionalistické politiky je nutno přidělit nacionalistickému resentimentu, který měl při rozdmýchávání nacionálních vášní v bývalé Jugoslávii rozhodující roli.

Co rozumět pod pojmem resentimentní nacionalismus? Populárně se takovýto nacionalismus popisuje jako extrémní, bolestný, iracionální či agresivní, aby se odlišil od formy nacionalismu jakožto způsobu politiky, jejímž cílem je osvobození národa z cizího područí a vytvoření samostatného státu. Krátce řečeno, nacionalistický resentiment lze charakterizovat jako jistý druh neurotizované národní identity, již tvoří pocity poraženectví, vyplývající z neúspěšného projektu budování státu či naopak ze ztracení či možnosti ztracení státu již vybudovaného,⁸ a poraněná hrdost z toho, že národ zaostává za jinými národy a zejména ze Evropou. Závist, vznikající v důsledku negativního výsledku při srovnávání vlastního národa a jeho státu, v našem případě srovnávání méně vyspělých jugoslávských republik s vyspělejšími republikami severními, nebo i všech se západní Evropou, pak plodí vzdor, nekritickou hrdost a obdiv k vlastní historii a tradicím, jež jsou vyzdvihovány navzdory tradicím jiným, např. evropským. A právě toto antievropství bylo a do značné míry i zůstává význačným prvkem resentimentního nacionalismu národů Jugoslávie druhé půle 80. a 90. let 20. století, a dodnes u značné části populace vyvolává nálady proti integraci jednotlivých postjugoslávských republik do Evropské unie. Resentimentní nacionalismus svými vlastnostmi vytváří faktor agresivity. Politika vedená či založená na této identitě, pak může být bez větších problémů považována za psychologickou přípravu na válku.⁹

⁶ V této teorii nacionalismu, aplikované na balkánské poměry, se opíráme především o práci přední srbské socioložky, významné liberální myslitelky a také nekompromisní bojovnice proti všem nacionalistickým excesům, Vesny PEŠIČOVÉ. Viz zejména její práce *Rat za nacionalne države*. In: *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 37n.

⁷ Tamtéž.

⁸ Resentimentní nálady z této příčiny byly po první světové válce charakteristické zejména pro Maďarsko, v němž ovšem přežívají dodnes.

⁹ GREENFELD, Liah – CHIROT, Danile: *Nationalism and Agression*. Theory and Society, 23, No 1, Febr. 1994, s.86–88. Citováno podle PEŠIČ, Vesna: *Rat za nacionalne države*, s. 39.

Vzhledem k tomu, že resentment byl v jugoslávské krizi živen vůči národům, s nimiž ten který národ projevující resentimentní nacionalismus žil v jednom multinacionálním státním společenství, a při vědomí toho, že do něj byl explicitně včleněn i moment pomsty za všechny historické porážky, traumata a utrpení národa v obou světových válkách, jak to činila např. srbská nacionalistická elita (ovšem nejen ona), lze tvrdit, že resentment a na něm stavěný nacionalismus prakticky vytvářel mechanismy formování vnějšího nebezpečí či ohrožení (a bez důvěryhodně vyloženého vnějšího nebezpečí lze těžko mobilizovat veřejné mínění). Většina jugoslávských, a ostatně i balkánských národů budovala a zakládala v určitých historických momentech svoji identitu právě na resentimentu. Staletími byly podřízeny cizí imperiální správě, bojující přitom za zachování své identity – jazyka a víry, snily o obnově svých ztracených středověkých království. Národní identita, formovaná staletým vazalstvím, bojem za přežití národa, těžkostmi s vytvářením státu a zaostáváním vůči Evropě pak snadno formuluje národní resentment jako možnost reinterpretace historie v podobě nesplacených dluhů.

Novodobé kořeny jugoslávského resentimentu

Historicky formovaný resentment braný za základ národní identity jugoslávských národů¹⁰ a jejich hluboce pesimistický pohled na svět¹¹ mezi ně přenesly nedůvěru a strach z dominance. Do druhé (Titovy) Jugoslávie tyto národy vešly s národními sny, které ovšem narážely na nevyhlášené rány. Traumatická zkušenost II. světové války a genocida v Nezávislém charvátském státě zanechaly hlubokou jizvu na srbském národním vědomí, ale také např. na národním vědomí bosenských Muslimů, kteří byli v průběhu druhé světové války vystaveni srbské odvetě a mstě.¹² Oběti genocidy II. světové války, ale také masových likvidací skutečných i vymyšlených kolaborantů a třídních nepřátel převážně z

¹⁰ V českém intelektuálním meziválečném prostředí velmi dobře známý charvátský filozof Vladimír DVORNIKOVIĆ v této souvislosti hovořil o „černé usazenině historie“. Viz např. *Duše jihoslovenské melancholie*. Kvasiny 1926, s. 34–35.

¹¹ DJILAS, Aleksa: *Osporavana zemlja*. Beograd 1990, s. 25.

¹² Viz např. BOGOSAVLJEVIĆ, S.: *Nerasvetljeni genocid*. In: *Srpska strana rata*. Beograd 1996, s. 159–170. Osudem Srbů v někdejší Nezávislém charvátském státě, resp. zločiny, které na Srbech páchali Charváti a Muslimové, se začínali intenzivně zabývat také někteří srbsí spisovatelé. Romány Vuka Draškoviće *Nož* (1982, Nůž, česky 1995) a *Molitva* (1985, Modlitba), ale také díla Žarka Komanina, básnické sbírky Milana Komneniče, Slobodana Rakitiće, Matiji Bečkoviće, Gojka Djogy a mnoha dalších autorů vyťahovaly po čtyřiceti letech opět na světlo ustašovské zločiny z období Nezávislého charvátského státu a promovaly tak „kolektivní literární hr diny“, barvitě líčící „utrpení srbského národa, vyvolávající nenávist a touhu po pomstě.“ (Viz POPOV, Nebojša: *Novija srpska književnost i kritika ideologije*. Beograd 1989). Zjednodušeně řečeno, základní myšlenkou těchto i jiných děl bylo sdělení, že komunisté v Jugoslávii záměrně zamlčeli a minimalizovali zločiny proti Srbům, aby tak zmírnili tenze mezi Srby a národy, jejichž příslušníci jim učinili tolik příkoří a utrpení. Ve skutečnosti však takovéto zamlčování nepomohlo k proklamovanému usmíření národů, nýbrž ponechalo Srby v pozici, kdy o zločinech na nich spáchaných nemohli mluvit. Politická elita tak místo toho, aby se se zločiny vypořádala v celé jejich hrůznosti a tragice, záměrně tuto tíživou minulost přehlížela a spolu s tím tak odmítala vidět i přetrvávající etnické tenze v oblastech, v nichž se zločiny udály. Nikdo proto nemá žádnou záruku, že se něco podobného nemůže znovu odehrát, tím spíše, že titoistická Jugoslávie byla pro Srby jen o něco málo lepší než ustašovský charvátský stát. I v ní totiž byli Srbové záměrně asimilováni a jejich kulturní a politická práva zanedbávána a negována.

řad tří hlavních jugoslávských národů – Srbů, Chorvatů a Slovinců, které prováděli komunisté po svém příchodu k moci, nebyly nikdy objasněny, nikdy se o nich veřejně nemluvilo a nikdo jich nikdy veřejně nelitoval. Znemožňovala to komunistická ideologie, která neotvírala prostor k národnímu smíření (mj. i proto, že nepřijímala subjektivní dimenzi národa). Strach a nedůvěra nebyly léčeny, natož pak vyléčeny. A právě mlčení o genocidě, ať již ustašovské, tak také komunistické, jímž byla zatížena čtyřicetiletá existence komunistické Jugoslávie, mělo velkou propagandistickou moc při „buzení národa“ a jeho přípravě na válku, jíž se dodával smysl tím, že půjde o splácení účtů z „nedokončené a neuzavřené“ druhé světové války.

Ke vzniku resentimentu vycházejícího z politické nespokojenosti patřily zejména historické mýty. Jedna z typických tezí srbského nacionalismu (kterou zde uvádíme pouze jako příklad, stejně tak bychom mohli hovořit o tezích chorvátských, nebo např. makedonských), jež napájela prameny srbského resentimentu, by se dala shrnout tak, že si Srbové připisovali (ovšem reálně také měli) největší zásluhy za osvobození (v první i druhé světové válce) nejen své vlastní, ale také ostatních jugoslávských národů. A co za to získali? Jednu z možných odpovědí nabídl poselství, obsažené v novele *Knjiga o Milutinu* (Kniha o Milutinu, 1985) do té doby nepříliš známého autora Danka Popoviće, zaznívající lidovou řečí ústy šumadijského sedláka Milutina: Od Jugoslávie, za niž na popud svých ambiciózních vůdců Srbové bojovali v obou světových válkách, nezískali nic. Ba právě naopak. Jejich zásluhy jsou v ostatních jugoslávských zemích zpochybňovány a jsou tam navíc považováni za okupanty a nikoli osvoboditele. Srbové byli hloupí a nezodpovědní vůči sobě a svým dětem, že umírali za druhé, místo co by se věnovali sobě... Popovićovy literární teze převedl do politické roviny v projevu na oslavě 600. výročí kosovské bitvy Slobodan Milošević, když prohlásil: „*Ale i později, po zformování socialistické Jugoslávie, byla politická elita (srbská – pozn. V. Š.) nejednotná a náchylná ke kompromisům na úkor srbského národa. Ústupky, kteří mnozí srbsští politici činili na účet svého národa by historicky i eticky nemohl přijmout žádný jiný národ na světě. Tím spíše, že Srbové během celé své historie nikdy nedobývali či nevykořisťovali jiné. Jejich národní i historická podstata během celé historie, v průběhu dvou světových válek, ale i dnes, je osvobozenec. Osvobozovali většinou sebe, ale když měli příležitost, pomáhali k osvobození i jiným. Přitom skutečnost, že jsou Srbové na Balkáně velkým národem nikdy nevyužívali a nezneužívali ve svůj prospěch. Naopak, zásluhou svých vůdců a jejich vazalské mentality se kvůli tomu cítili před druhými vinnými. Nejednotnost srbských politiků způsobovala zaostávání Srbska a jejich poníženost Srbsko dehonestovala.*“¹³

Takovýto mýtus, stejně jako podobné mýty jiných jugoslávských národů, mají dodnes velice tvrdý kořen. Byly vytvořeny národoveckými historiky, bez ohledu na historická fakta a zohlednění dobových možností a okolností. Ty

¹³ MILOŠEVIĆ, Slobodan: *Ravnopravni i složni odnosi uslov za opstanak Jugoslavije*. Politika (Beograd), 29. 6. 1989, s. 3–4.

mohly, ale s největší pravděpodobností také nemusely přispět např. k vytvoření velkého srbského státu po válce. Stejně tak např. národoveckou charvátskou opcí kritizované sjednocení se Srbskem a vytvoření Jugoslávie sice mohlo mít i jiné alternativy, ale mohlo vypadat i tak, že by charvátské země byly rozděleny mezi Itálii, Rakousko, Srbsko a Maďarsko a zbytkový charvátský stát, nepodobný Albánii.¹⁴ Zapojení intelektuálů do nacionalistické propagandy dávalo argumentům zdání objektivitu a vědecké serióznosti a mělo proto větší váhu než projevy politických propagandistů. Odpovědnost části jugoslávské (resp. zejména srbské, charvátské a slovinské) intelektuální elity za vznik a šíření resentimentního nacionalismu v jednotlivých jugoslávských republikách je proto nezpochybnitelná a o to větší.

K vytváření nedůvěry a pocitů „národní křivdy“ ovšem docházelo i v době, která by jinak mohla být označována jako zlatá éra poválečné Jugoslávie – v 60. a 70. letech 20. století. Komunistická strana Jugoslávie, přesněji J. B. Tito jakožto nositel absolutní moci, řešila mezinacionální tenze voluntaristickou arbitráží a také použitím represivních metod, na které se opět nezapomínalo. Balancování národních, resp. nacionálních sil a trestání neposlušných národních (byť komunistických) vůdců se odvíjelo tak, že ve skutečnosti nejvíce postihovalo dva největší národy – Srby a Chorvaty. To pak právě těmito dvěma národům v krizovém momentě umožnilo, aby svoje neúspěchy a křivdy, které učinil nacionální komunistický režim, připsali jiným, respektive jedni druhým.¹⁵

Politická a ekonomická nerovnost jako zdroj nacionalistického resentimentu

K dalším zásadním pramenům, které vydatně napájely řečiště resentimentních nálad, patřilo bezesporu zdůrazňování politické a ekonomické nerovnosti jednotlivých jugoslávských národů. Idea rovnosti, a především rovnosti ekonomické, byla jednou ze základních myšlenek socialismu. V jugoslávských podmínkách byla ovšem rovnost, a zejména rovnost a spravedlnost v ekonomické sféře, po celou dobu trvání poválečné Jugoslávie kategorií spíše iluzorní. Zatímco politické rozdíly mezi konstitučními jugoslávskými národy a ostatními národnostmi obývajícími jugoslávské území, stejně jako mezi velkými a malými republikami, se v průběhu budování socialistické Jugoslávie dařilo snižovat, ekonomické rozdíly mezi rozvinutými a nerozvinutými regiony, tedy mezi jugoslávským severem a jihem, se naopak zvětšovaly. Hovořit o spravedlnosti a rovnosti v sobě vždy nese možnost, ba nutnost srovnání s druhým. A srovnávání, pokud jde o ekonomický rozvoj a částečně i o politický status, se dělo v rámci jednotlivých republik, národů a národností často, vlastně permanentně, a bylo vždy zdrojem pocitů křivd.¹⁶ Nebylo ani tolik důležité, jestli si v absolutním

¹⁴ PAVLOVIĆ, Stevan K.: *Srbija. Istorija iza imena*. Beograd 2004, s. 138.

¹⁵ PEŠIĆ, V.: *Rat za nacionalne države*, s. 41.

¹⁶ Na tyto zajímavé konotace poprvé upozornil Dejan JOVIĆ ve své zásadní práci *Jugoslavija – država koje je odumrla: Uspon, kriza i pad Četvrté Jugoslavije*. Beograd 2003, s. 29n.

smyslu jednotlivé vrstvy občanů, národy či republiky během vývoje poválečné Jugoslávie svůj status zlepšily, protože bylo zcela nepopiratelné, že ano. Důležitější bylo, jestli si byly v tom kterém okamžiku rovné. A na tuto otázku nebylo možno ve většině případů odpovědět kladně.

Podívejme se nejprve na několik podle nás největších jugoslávských resentmentních zdrojů z oblasti ať už skutečné, ať už domnělé **politické nerovnosti**. Jedním z velmi dobrých příkladů je „asymetrické“ postavení Srbska v rámci jugoslávské federace. Srbsko totiž, na rozdíl od ostatních jugoslávských republik, mělo na svém území dvě autonomní oblasti, jimiž se v průběhu doby cítilo stále více handicapováno oproti jiným. Z území, jež bylo v roce 1945 rozhraničeno jako Lidová republika Srbsko, byly v srpnu téhož roku vymezeny dvě autonomní oblasti – na severu Vojvodina, multikulturní ekonomicky vyspělá oblast s početnou maďarskou menšinou a mnoha dalšími národnostmi, které tuto oblast dříve jižních Uher kolonizovaly po míru s osmanskou říší uzavřeném v roce 1699, a na jihu naopak nesmírně zaostalé Kosovo a Metochie s již v té době převažujícím albánským obyvatelstvem. Statut menšin mohl být tehdy pochopitelně řešen ústavou se zvláštními zákony v rámci konceptu suverenity občanských práv, tedy bez teritoriální artikule politikých práv menšin, přednost však z mnoha důvodů dostalo, alespoň v případě dvou největších jugoslávských menšin, maďarské a albánské, řešení ve formě autonomie, byť se v obou případech nejednalo o území obývané pouze těmito menšinami.¹⁷ Zmiňovaná již ústava z roku 1974, která dovedla Jugoslávii prakticky ke konfederativnímu modelu státního zřízení, pak garantovala srbským autonomním oblastem Kosovu a Vojvodině de facto stejná práva jako jugoslávským republikovým subjektům a vytvořila z nich spolu s šesti jugoslávskými republikami stavební kameny jugoslávské federace. Zástupci autonomních oblastí tedy měli v kolektivním jugoslávském vedení stejný hlas jako zástupci republik, autonomní vlády a parlamenty byly na srbských prakticky nezávislé. A orgány obou autonomních oblastí začaly pochopitelně brzy existenci Srbska, resp. srbské republiky jakožto instituce tvořící spojovací článek mezi autonomními oblastmi a federací ignorovat podle hesla „de iure autonomie, de facto republika“. Srbskou politickou elitu tento stav nesmírně iritoval, a její nespokojenost se přenášela i na občanstvo. Tím spíše, že již federální ústava z roku 1946 (čl. 44) a ústava z roku 1963 (čl. 111) zmiňovala možnost vytvářet autonomie i v jiných republikách, a to v „*oblastech se zvláštním národnostním složením nebo na územích s jinými zvláštnostmi*“.¹⁸ Jiné republiky ovšem této „možnosti“ nevyužily, ač bylo zřejmé,

¹⁷ V případě Vojvodiny nešlo pouze o řešení maďarského problému – maďarská menšina tam je soustředěna především v Báčce – jedné ze tří historických zemí, z nichž se oblast skládá (dále západní část Banátu a prakticky celý Srem. Při rozhraničování v roce 1945 nebyla do Vojvodiny začleněna jugoslávská část oblasti Baranje, která v minulosti obvykle do fiktivního srbského vojvodství v rámci habsburské monarchie bývala řazena), v potaz proto byla brána i skutečnost, že celá oblast je výrazně multietnická a multikulturní a že měla i svůj specifický historický vývoj. I z toho důvodu zřejmě vojvodinská autonomie dostala zpočátku vyšší autonomní status než Kosovo a Metochie. Ten však byl již ústavnou z roku 1963 srovnán.

¹⁸ Viz např. *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1963)*. <http://istorija-jugoslavije.online-talk.net/t18-ustav-sfrj-1963>, čl. 111.

že podmínky pro vznik autonomií jsou i jinde než jen na Kosovu a Metochii a ve Vojvodině (např. v oblasti bývalé Vojenské hranice v Charvátsku s většinovým srbským obyvatelstvem, v Dalmácii pro její specifický historický vývoj i recentní zvláštnosti, v západní Makedonii s většinovým albánským obyvatelstvem atd.).

O tom, proč vůbec došlo k vytvoření srbských autonomií se zejména v 80. a 90. letech 20. století vedly mezi srbskými historiky a právními historiky četné spory. Většina z tehdy (a dodnes) prezentovaných tvrzení ale byla založena právě na resentimentu. Na resentimentním přesvědčení, že šlo o protisrbské spiknutí („Charváta Tita“¹⁹ a jeho kliky, anacionálních internacionalistických komunistických vůdců, „antisrbské koalice“ Slovinska a Charvátska s příležitostnou účastí dalších republikových oligarchií, jejímž heslem mělo být syntagma „*slabé Srbsko – silná Jugoslávie*“), jehož snahou bylo co nejvíce atomizovat srbský etnický prostor. V rámci tohoto diskurzu se obvykle hovoří o tom, že v komunistickém řešení národnostní otázky Jugoslávie měla klíčové místo teze o „velkosrbském hegemonismu“ v období meziválečné Jugoslávie, který měl i po válce přežívat především ve vědomí srbské inteligence. Z toho důvodu mělo být hlavní politické úsilí KSJ zaměřeno na to, aby byly odstraněny všechny předpoklady, na nichž spočívala nebo by mohla spočívat vůdčí úloha Srbska v jugoslávském státním společenství. Vznik autonomií tedy celá řada srbských historiků dodnes vidí nikoli jako potřebu realizovat právo národnostních menšin na politickou existenci v novém státě, protože v tom případě měly autonomie vzniknout i v jiných republikách, nýbrž jako potřebu komunistické oligarchie eliminovat možnost realizace srbského hegemonistického konceptu. „Antisrbská koalice“ se měla snažit, i pomocí autonomií, držet Srbsko v podřízeném politickém a ekonomickém postavení. Autonomiemi tedy byla, podle těchto závěrů, prakticky řešena nikoli otázka národnostních menšin nebo „otázka kosovská“, ale „otázka srbská“.²⁰ Požadavek, formulovaný do hesla, že „*Srbsko nepožaduje a nechce více práv, než mají ostatní jugoslávské republiky, ale nepřistoupí ani na to, aby jich mělo méně,*“²¹ byl proto od roku 1987 jednou ze zásadních premis nové radikální (a resentimentní) srbské politiky, ztělesněné v osobě Slobodana Miloševiče. Resentimentní snaha o změnu tohoto stavu, o „zrovnoprávnění“ Srbska s ostatními republikami, které žádné autonomní oblasti neměly, pak byla hnacím motorem Miloševičovy antibyrokratické revoluce, která otřásala jugoslávskými základy.²²

¹⁹ Jeden z tvůrců známého Memoranda Srbské akademie věd a umění, akademik Kosta MIHAILOVIĆ, Tita dokonce neváhá v této souvislosti označit jako charvátského nacionalistu! Viz *Zanemareni aspekti kosovske krize*. In: Mihailović, Kosta (ed.): *Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost*. Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 16–18. marta. Beograd 2007, s. 211.

²⁰ Poprvé takoveto pojetí poválečné situace a postavení srbského národa v rámci federativní Jugoslávie sofistikovane formuluje *Memorandum Srbské akademie věd a umění* z roku 1986, které bývá označováno jako manifest srbského nacionalismu.

²¹ JOVIĆ, Borislav: *Knjiga o Miloševiću*. Beograd 2001, s. 44.

²² O antibyrokratické revoluci více viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Antibyrokratická revoluce v Srbsku v letech 1988–1989*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, C 52, 2006, s. 189–223.

Ve své podstatě velmi podobným příkladem je naopak snaha o změnu státoprávního postavení jižní autonomní srbské provincie Kosovo, prosazované od konce 60. let 20. století politickým establishmentem kosovských Albánců, ale i neformální albánskou opoziční nacionalistickou scénou.²³ Kosovo si zdánlivě v rámci Jugoslávie nemělo na co stěžovat. V absolutním smyslu se jak politicky, tak ekonomicky rozvíjelo mnohem rychleji a bouřlivěji než jiná jugoslávská území. Přesto se však ani v jedné z těchto oblastí necítilo rovné ostatním. V politickém smyslu bylo s ostatními téměř rovné, ale právě to „téměř“ nebylo pro kosovské albánské obyvatelstvo, resp. pro jeho elitu, a to jak komunistickou, tak nacionalistickou, od počátku dostačující. Pokud totiž fyzicky menší národy – Makedonci či Černohorci, na konci 80. let 20. století pak v důsledku obrovské albánské populační exploze i Slovinci – měli v rámci Jugoslávie svoji republiku a Albánci pouze autonomní oblast, bylo jen málo důležité to, že se ústavně rozdílily mezi republikami a autonomními oblastmi omezovaly pouze na jednu či dvě deklarativní formulace. Touha po rovnosti, totiž statusu, jaký mají ostatní, tedy statusu republiky, tak byl hlavním motivem kosovské resentmentní nespokojenosti.²⁴

Nerovnost ovšem nebyla nikde patrnější než v **ekonomické sféře**. Vezmeme jen nejkřiklavější případ: Rozdíly mezi nejrozvinutější a nejméně rozvinutou částí Jugoslávie, tedy mezi Slovinskem a Kosovem, se totiž přes všechnu nepopíratelnou a nezpochybnitelnou snahu během výstavby jugoslávského socialismu v důsledku mnoha subjektivních příčin nesnižovaly, ale naopak zvětšovaly. Hloubka těchto rozdílů by se dala v té době srovnat s ekonomickým poměrem mezi Velkou Británií a severoafrickými zeměmi.²⁵ Otázka, která se tedy přímo nabízela, vzhledem k tomu, že jugoslávský socialismus si dal jako prvořadý úkol snížit rozdíly mezi jednotlivými oblastmi, zněla: jak je možné dosáhnout politické rovnosti, když se ekonomická nerovnost naopak zvětšuje? Otázka nerovnosti a z ní plynoucí pocit nespravedlnosti a ukřivděnosti tak postupně nahlodala kořeny jugoslávského socialismu, na nichž stála křehká idea jugoslávské státnosti. Kosovo pak bylo skutečně nejslabším článkem jugoslávského socialismu. Nejen proto, že bylo a zůstalo nejméně rozvinutou jugoslávskou oblastí, ale také proto, že Jugoslávie, navzdory všemu, co v této oblasti podnikla, neudělala dost pro to, aby u kosovských Albánců odstranila pocit rostoucí nerovnosti.²⁶ A pocit, že existuje nespravedlnost a nerovnost vůči vlastní-

²³ Podrobně o problematice Kosova viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011, 471 s.

²⁴ JOVIĆ, D.: *Jugoslavija – država koje je odumrla...* s. 30.

²⁵ HORVAT, Branko: *Kosovsko pitanje*. Zagreb 1988, s. 136.

²⁶ Pocit nerovnosti ve vztahu k ostatním vedl kosovské Albánce k ideologii radikálního egalitarismu, který propagoval Enver Hoxha v sousední Albánii, především však ale proto, že Hoxha byl Albáncem a Albánie byla, tak se to alespoň mnohým na Kosovu díky propagandě z Tirany zdálo (pravý stav věcí v Albánii totiž znal jen málokdo, neboť hranice byly uzavřené), země rovnosti a spravedlnosti. Jen tak totiž lze objasnit skutečnost, proč Albánci z ekonomicky daleko rozvinutějšího Kosova prokazovali tolik sympatií pro zemi z poslední příčky žebříčku ekonomického rozvoje v Evropě. Nacionalismus a socialismus v Hoxhově pojetí, a tedy i v recepci kosovských Albánců, navíc splýval v jednu ideologii.

mu národu (to ovšem nejen u Albánců – všechny národy bývalé Jugoslávie měly své důvody k tomu, aby takovými pocity trpěly) byl základem pro to, aby na něm mohly být budovány radikální separatistické a nacionalistické tendence i resentment.

Obecně vzato, faktor ekonomické nerovnosti byl jedním z klíčových momentů vzniku resentmentních nálad jugoslávských národů. Docházelo přitom i k paradoxním situacím, kdy např. na konci 80. let zaujímaly z hlediska dalšího trvání Jugoslávie nejrozvinutější Slovinsko a nejzaostalejší Kosovo, jestliže ne stejnou, pak alespoň velmi podobnou pozici, totiž pozici toho, kdo chtěl z jugoslávské federace odejít. Ekonomická logika velela, aby ti, kdo ve státě nejvíce profitují a jejichž ekonomický status je nejlepší, byli nejméně zainteresovaní na nestabilitě a rozpadu jugoslávského politického i ekonomického systému, podobně jako ti, kteří na státu profitují, resp. kteří jsou ze strany státu nejvíce podporováni. A analýza rozdělení peněz z jugoslávského federálního fondu, vytvořeného pro podporu rozvoje infrastruktury nedostatečně rozvinutých republik a oblastí (do něhož přispívaly zejména bohaté severní republiky a Vojvodina, které tuto skutečnost považovaly za stále více zatěžující) ukazuje, že Kosovo v průběhu doby získávalo stále větší podíl těchto rozvojových peněz – od roku 1981 do roku 1986 bylo pro Kosovo určeno dokonce 42,8 % z celkové sumy, určené ještě pro Bosnu a Hercegovinu, Makedonii a Černou Horu.²⁷ Slovinsko si naopak v Jugoslávii zlepšilo nejen svoji ekonomickou pozici, neboť stupeň jeho rozvoje se ze 153 % vůči celojugoslávskému průměru v roce 1953 zvýšil v roce 1989 na 210 %, ²⁸ nýbrž i svůj politický status. Nikdy dříve v minulosti nemělo Slovinsko takový stupeň samosprávy, nezažívalo takovou míru ekonomického rozvoje a nepožívalo větších záruk nedotknutelnosti kulturní a národní identity, jako v posledních patnácti letech před rozpadem Jugoslávie. Ústava z roku 1974, již vytvořil Slovinec Edvard Kardelj a jedním z jejích hlavních hybatelů byl další Slovinec Stane Dolanc, byla v podstatě střižena zcela podle slovinského střihu a odpovídala slovinským zájmům. Přesto však Slovinsko, zejména alternativní část slovinské politické scény soustředěná kolem časopisu *Nova Revija*, definovala již v průběhu 80. let jako první v Jugoslávii názor, že by slovinské zájmy mohly být lépe ochráněny mimo jugoslávské společenství. Pro tento cíl pak v roce 1989 vznikl dokonce jakýsi všeslovinský politický blok, složený z příslušníků vládnoucí politické, stále ještě komunistické elity a alternativy, jenž na sebe rád přijal velké riziko, které s sebou vyhrocování vztahů s ostatními jugoslávskými republikami a federálními institucemi neslo. Z podstaty ekonomické logiky tedy bylo slovinské chování (které ovšem později přijali i ostatní, včetně Srbska) zcela iracionální – Slovinsko bylo ochotno nést v

²⁷ Archiv Srbska Bělehrad, fond Savez komunista Srbije-Centralni komitet, 1974–1978, kart. 272, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni, č. 4–8/1974. Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo. In: Informativni bilten 8/1974, s. 21; *Jugoslavija 1945–1985. Statistički prikaz*. Beograd 1986, s. 193 aj.

²⁸ JOVIĆ, Dejan: *Razlozi za raspad socijalističke Jugoslavije: Kritička analiza postojećih interpretacija*. Reč 62/8, červenec 2001, s. 99.

podstatě jakékoli riziko, aby se vydělilo z Jugoslávie, v jejímž rámci kulturně, politicky i ekonomicky prosperovalo. V momentě, kdy Slovinsko rozhodnutí o secesi přijalo, totiž muselo předpokládat, že cena za toto rozhodnutí bude daleko větší, než nakonec byla. Nikdo nemohl odhadnout, nezničí-li (možná i předpokládaná) válka s federálními institucemi totálně slovinské hospodářství a, v nejhorším případě, i slovinskou suverenitu v rámci Jugoslávie. Přesto bylo rozhodnutí přijato bez většího váhání. Slovinsko, stejně jako později Charvátsko, Kosovo, Srbsko či Černá Hora, bylo rozhodnuto raději živořit, než aby nebyla napravena údajná politická nespravedlnost a nerovnost.

Tato situace se ostatně příliš nezměnila ani po krvavých zkušenostech s rozpadem jugoslávské federace. Byť jsou výsledky války a rozpadu Jugoslávie (snad s výjimkou Slovinska) z ekonomického hlediska naprosto zhoubné, velká část obyvatelstva ve všech oblastech bývalé Jugoslávie i nadále schvaluje nejen rozpad, ale často i to, co jej následovalo. Mnozí, zejména pod vlivem různých deterministických terminologií,²⁹ věří, že se vše to muselo stát, že to bylo nutné a zdůvodnitelné a že se jejich strana (národ, republika) pouze bránila před agresí,³⁰ popř. možností, že bude zničena či vyhubena potenciální agresí, již bylo nutno předejít (tzv. genocidností jiných, početnějších či z demografického hlediska prosperitnějších národů či národností). A nejen to, mnozí by to stejné učinili znovu, od začátku do konce, a tentokrát úspěšněji. Bez ohledu na cenu, riziko a ztráty.

Závěr

Jugoslávský socialismus nedokázal resentmentní pocit křivdy z nerovnosti, ať již politické, ať již ekonomické, vyřešit. Myšlenek egalitarismu, spravedlnosti a rovnosti se proto ve všech jugoslávských republikách v druhé půli 80. let chopil nacionalistický proud antikomunistického disentu, jenž byl mezi protirežimními disidentskými skupinami zdaleka nejrozšířenější. Ten si tyto myšlenky dále resentmentně upravil, takže cestu k rozpadu již nemohly zabrzdit žádné, byť sebevětší a sebevýhodnější ekonomické stimulativy, snažící se udržet Jugoslávii pohromadě. Ani ty, s nimiž přišly v posledním roce trvání společného státu země Evropských společenství, ani slib, že se Jugoslávie stane prvním novým členem Evropské unie mimo dvanáctku Evropských společenství. Hodnota peněz, ten nejdůležitější faktor liberální demokracie, byla v té do-

²⁹ Pro jednoho z vůdčích postav srbské politické scény přelomu tisíciletí – Vojislava Koštunicu, je např. charakteristické hledání viny za události 90. let v jakýchsi mýtických, objektivních historických příčinách, které působí samy o sobě, mimo lidskou vůli, jejichž vlivem se celá oblast “dostala” do konfliktu, za nějž nikdo konkrétně ani konkrétní odpovědnost nenesl. Viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Zusammenarbeit mit dem Tribunal - Eckstein der serbischen Demokratie*. In: *Südosteuropa heute – Die Region und die Verantwortung Europas*. epd-Dokumentation 29/2003, Frankfurt am Main.

³⁰ Například v Charvátsku i po smrti Franja Tudjmana přetrvává mýtus o vlastenecké válce (domovinskom ratu), která je nahlížena výhradně prizmatem obranné války. Sice se připouští (byť nerado a spíše výjimečně), že došlo k jistým chybám a incidentům, ale vládnoucí mínění nepřipouští diskusi o nezbytnosti odstěpení od Jugoslávie ani o podstatě etnického konfliktu mezi Srby a Charváty. Zatímco Charváti tedy věřili a věří, že jejich válka proti Jugoslávské lidové armádě, Srbům a Muslimům byla válka obranná, Srbové věří, že to byla válka agresivní a odstěpenecká a naopak.

bě před těmito vyššími cíli malá. Výrazně menší než hodnota resentmentního přesvědčení o důležitosti odčinit historické křivdy, nerovnost, ekonomickou nespravedlnost, o nichž občany přesvědčovali jejich nacionalističtí vůdci.³¹

Nacionalistické názory ovlivněné hlubokým resentimentem, nebyly v Jugoslávii rozhodně nové. Více či méně skryty žily svým životem po celé dvacáté století a u velké části obyvatelstva ani nikdy jiné nebyly. Nedůvěra, předsudky a národní romantismus vedl část intelektuálních elit jugoslávských národů ke kultivování vzájemné etnické nenávisti, v jejímž základu ležela ideologie *Blut und Boden*. Nenávisti, obohacované skutečností, že v Jugoslávii, při všech jejích úspěších, jimiž se mohla skutečně hrdě a nezpochybnitelně pyšnit, se opravdu mohl téměř každý cítit nějak poškozený, každý si mohl na něco stěžovat – na chudobu, na korupci, na nezaměstnanost, na domnělou či skutečnou nerovnoprávnost, na národnostní útisk atd. Výsledkem všeho toho byla skutečnost, že se komunistické Jugoslávii za celou dobu jejího trvání nepodařilo demontovat etnický nacionalismus a nahradit jej principem občanského státu tak, aby se stala skutečně státem všech jejích občanů, a nikoli národů. Její národy, podléhající již od konce 70. let slibům o světlé budoucnosti, snily o historicky neuskutečněných národních programech a mýtech. Obnovilo se v ní jakési jaro národů, jakési druhé národní obrození, působící však ve zcela jiných ekonomických podmínkách než kdysi v 19. století. Svou agresivností, výlučností a nejrůznějšími druhy resentimentu ale znemožnilo mírové a demokratické rozřešení krize a vyústilo v krvavý rozpad kdysi obdivovaného státu.

³¹ Pozoruhodný příklad o relativně malé hodnotě ekonomických argumentů podal v rozhovoru s Dejanem JOVIĆEM bývalý makedonský prezident Kiro Gligorov. Bezprostředně před vypuknutím konfliktu ve Slovinsku nabízeli západoevropští a američtí politikové vůdcům jugoslávských republik velkou finanční pomoc, pokud by ovšem zamezili rozpadu státu a vypuknutí ozbrojených konfliktů. Podle Gligorova se jednalo o 5,5 miliardy dolarů a také o slib, že by se Jugoslávie mohla stát prvním novým členem EU (mimo země tehdejšího Evropského společenství.) Ani jeden z trojice hlavních lídrů jugoslávských republik – Kučana, Tudjmana a Miloševiče – na nabídky nepřistoupil. Sebevětší suma peněz tedy nemohla odradit nejen tuto trojici, ale také ty, kteří pro ni hlasovali a kteří se dobrovolně vystavili nejvyššímu riziku – že totiž v případném válečném konfliktu ztratí vlastní život – od toho, aby dosáhli svobody a spravedlnosti, tak, jak tyto kategorie viděli! Viz *Jugoslavija – država koja je odumrla*, s. 35.